

MIKLÓSSY ENDRE
Könyv egy tékozló országból

Fülep Lajos leveleit F. Csanak Dóra állította össze kötetbe, másfél évtizedes hatalmas munkával. Vekkerdi László ezt folyamatosan figyelemmel kísérte, és egy-egy megjelent kötet után kritikai ismertetést és kommentárt írt róla. Ez a könyv nem más, mint az értékeléseknek szerkesztett egybefoglalása. A legteljesebb elismerését fejezi ki a négyezer oldalnyi anyagot hét kötetben megszerkesztő és páratlanul alapos jegyzetekkel ellátó Csanak Dóra munkája iránt. Mint írja, „a levelek halmazában nem egyszerűen rendet – kezelhetőséget teremt, történetet beszél el. Nem kizárólag Fülep Lajosét. Korunkét, ahogyan Fülep látta és megítélte. A természeti, társadalmi, képzőművészeti, irodalmi, politikai valóságot, *longue durée*ként felfogott történetében.” Hozzátehetném azt is, hogy ez a könyv talán éppen olyan pótlása Vekkerdi soha meg nem írt fő művének, mint ahogyan az ő megítélése szerint e levelezés-gyűjtemény pótolja egykori tanítómeszterének, Fülep Lajosnak a megíratlan alapművét.

Olyasmit látunk tehát, amivel olyannyira adós az elmúlt két évtizedünk szabadságnak mondott, immár történelmi hosszúságú korszaka. Vekkerdinek ez a csaknem posztumusz tanulmánykötete ugyanis könyvismertetés formájába burkolt látélet az egész magyar XX. századról, a hozzá szorososan tartozó európai kitekintéssel. Valóságos bravúr, ahogyan egy recenzióba formálva és a tárgya iránt tanúsított legteljesebb alázat mellett is egyedülálló kortörténeté – vagy mondjuk az ő kesernyészó-játékával? kortörténeté – alakult az írása. A hatalmas anyagból a maga mondanivalója számára fontosakat emelvén ki, ezeket kommentálva beszélhet egyúttal a mi korunkról is, elkerülve ezáltal azokat a természetlen vitákat, amelyek az immár alig-alig látszó valóságot megközelíthetlenné teszik az egymást kizáró, de nagyrészt alátámasztás nélküli hivatkozások számára. Őneki viszont szemléltető-bizonyító anyagként itt van maga a Fülep-életmű, ahogyan a levelekből kirajzolódik. Így mutatkozik meg elmúlt évszázadunk Nagy Invariánsa, a Szellem elűzött állapota. Figyelemre méltó, bár kevésbé öröndetes, hogy mennyire azonos minden problémánk a nyolcvan-száz év előttivel, holott a világ azóta állítólag háromszor-négyszer is teljesen megváltozott.

Ez a könyv első áttekintése is annak a hatalmas gyűjteménynek, amelyet Vekkerdi egy Tolsztojra, Proustra

emlékeztető, „kisregények” sorából összeálló regényfolyamhoz hasonlít. Sajnos, ezek a „tényregények” túlságosan gyakran végződnek tragédiával, néha fej-csöváltató összeveszésekkel, szakításokkal, amelyeknek azonban mindig kirajzolódik a szellemi dimenziójuk.

Láthatjuk az özőnvíz előtti Európa szellemi elitjét. Fülep maga a századelőt akképpen jellemezte, hogy a világ soha ilyen távol nem volt még a szellemtől, és például Cézanne-t úgy ünnepelte, mint a Valóság megteremtésének a legnagyobb szabású próbálkozását. Amire az a kor eszerint legalábbis reményt nyújtott. Létezett, sőt hatott a jövőt ígérő szellemi erőfeszítés Európában, és az ifjú Fülep mint a firenzei Circolo Filosofico megbecsült tagja ennek személyesen is a részese volt. Anyagilag sohasem volt ugyan túlzottan eleresztve, de az idő tájt még volt minőségelvű mecenatúra, ami például lehetővé tette számára a több éves firenzei tartózkodást. (Élete utolsó két évtizedében, már állítólag hivatalosan is elismert tudós akadémikusként egy rövid látogatásra sem volt többé lehetősége. Az 1964-es művészettörténeti világkongresszus tucatnyi magyar delegáltja közé például – Tudományos Akadémia ide vagy oda – ő nem fért be.)

Vekkerdi felhívja például a figyelmünket egy ma már elképzelhetetlen esetre ebből az elmúlt világból. Alexander Bernát, a kor elismert filozófusa annak tudatában is támogatta Fülepet és a többi pályakezdő gondolkodót, Lukács Györgyöt, Hevesi Sándort, Zalai Bélát, hogy azok őt nem sokra tartották. Körülbelül ez az, aminek a világháború korszakhatára véget vetett.

Láthatjuk a kapcsolatot az „örzökkel”, akik a létező világban immár elszigetelten fenntartják ennek az Aranykornak az emlékét – Kner Imre, Elek Artúr –, és akik talán mindvégig legjobb barátai voltak Fülepnek.

Azután az európai szellemi elitbe emelkedett pályatársakat – Tolnay Károly, Kerényi Károly, Mannheim Károly –, akiknek sorsa és életműve némileg azt is mutatja, hogy ott is baj van, a háborúk utáni Európa már nem az élő szellemből, hanem annak csak az emlékeiből él. És napjainkra már ezek is jórészt kiürültek. Amit Fülep ugyan nem ért meg, de előre érzett. „Ha meg akarja várni a magának megfelelő politikai irányt, akkor várhat pár ezer évig, föltéve hogy a kínaiak nem intézkednek előbb” – írta Tolnay Károlynak.

Némileg érzékelhető a még rosszabb változat is, az ifjúkori barátok – Lukács György, Balázs Béla, Fogarasi Béla – betérése a bolsevizmusba. És az emögött leleselkedő eleve meglévő emberi fogyatékoságokat is érezhetjük, amelyek Fülepből hiányoztak, és épp ezért került is el ez a sors.

Láthatjuk a betokosodott református egyházi hierarchiát is, és a pásztor híján szétszeledező nyáját, „a falusi

VEKERDI László: *Fülep Lajos levelezése*, Új Forrás könyvek, Tatabánya, 2009.

gyülekeztek sok helyen korrupt vagy kiskorú tagjait”, ahogy egy levelében írja. Negyedszázados falusi lelkipásztorkodását szokás volt „belső száműzetésnek” tekinteni, de ez nem így van. Erre a hivatásra már nagyon régóta, a háború előtti időben készült, ez volt életének alaprogramja. A magyar népet, amely megrekedt a XVII. században és elszakadt az európai fejlődéstől (teljes összhangban van e megállapítása Karácsony Sándoréval), felemelni a korszerűség szintjére, vagyis összekapcsolni Európa szellemi elitjével. Ehhez közösség-szervezés kell, ami csak spirituális alapon lehetséges, ez a magyarázata lelkeszi elhivatottságának, és a tartalma negyedszázados fáradtságának. Munkásságának kettős arculata így olvadt szerves egységbe, még ha önhibáján kívül keveset is tudott megvalósítani ebből.

Láthatjuk a fővárosba költözött Fülep élete végéig megmaradt zengővárkonyi kapcsolatait: emberekkel, mézzel, borókapálinkával és mindenekelőtt az általa olyanira tisztelt szelídgesztenye-fákkal, amelyeknek tán döntő szerepük volt annak idején az odaköltözésében is.

Láthatjuk a barátok, ismerősök, érdeklődők, követők és tanítványok hosszú sorát, a személyek cserélődését a történelmi tragédiák, emberi elégtelenségek miatt, és a csaknem cédrusélet-hosszú Fülep mellől a minden élők útján elmenteket.

És persze mindenekelőtt magát az „eligazítót”, Illyés Gyula találó szavával, a „gyertyát”, amelyet annyian próbáltak meg véka alá rejteni, Jézus szavai ellenére.

*

„A háború oly élesen vágta ketté a világ életét, hogy amit néhány év választ el tőlünk, idegen messzeségbe süllyedt mögöttünk” – írta Fülep az első világháborúról, és e szakadás megismétlődött másféleképpen a másodikat követően is. Ezek a fordulatok nem egyszerűen a politikai hatalom alanyait cserélték ki, hanem a társas élet egész működését alapvetően módosították. Közben valami mégis változatlan maradt. Kner Imre, a könyvművész-jóbarát elkeseredetten így foglalja össze ezt a maga életére vonatkoztatva: „Kerülhet az ország olyan helyzetbe, amiben én elpusztítandó dúvad vagyok, akin példát kell statuálni, vagy másrészt ártalmas parazita, akit ki kell irtani. Harmadik lehetőséget már-már csak a csoda teremthet.” Fülep vigasztalja, nem is éppen oktalanul, azzal, hogy mi a fecsegők országa vagyunk, ezeket a véleményeket nem kell komolyan venni. Mégis bekövetkezett mindkettő. Őt magát, a gyomai nyomdaművészt „dúvadként” pusztították el, neves békécsabai nyomdász-pályatársát, Teván Andort meg „parazitaként” küszöbölték ki. Igaz, mindkettőhöz országunk kétféle irányú megszállása kellett, a hozzá tartozó kétféle

üdvttannal. Most, hogy az efféle, éppen korszerű üdvttannok mögül legalább eltűnt az erőszak, vajon megvalósult-e érdemben a Kner Imre által hiányolt harmadik lehetőség, a „minőség forradalma”?

Vekerdi maliciózus megjegyzése szerint Fülep első világháború utáni sorsát haláláig meghatározta „a szellemi eszköztár ütközése az Idők szellemével.” Legyen-e a Római Magyar Intézet vezetője, a művészettörténet vagy a filozófia professzora, prédikálhasson-e budapesti templomban – ez nem szellemi, hanem politikai kérdés immár 1920-ban éppúgy, mint 1931-ben, 1947-ben, vagy 1960-ban. (A művészettörténet oktatását az ötvenes évek vége felé átmenetileg talán éppen azért szüntették meg, hogy tőle szépszerével megszabaduljanak. Ezzel végződött közéleti szereplése.)

Az 1945 utáni fordulatról, az átmeneti demokráciáról, aminek elégtételt kellett volna adnia az addig félig-meddig belső emigrációban háttérbe szorított tudósnak, a fáradhatatlan társadalomszervezőnek, ám ezzel éppen nem sietett, Vekerdi a következőket jegyzi meg: „Az is olyan kor volt, amikor minden politikailag posszibilis vagy magát ilyennek képzelő ember elsősorban a saját érvényesülésével volt elfoglalva. S ha maradt szabad vegyértéke, azt kapcsolati tőkének a növelésére fordította.” Ugyanez elmondható 1920-ról éppúgy, mint az 1957 vagy 1990 utáni tülekedésről. Fülepnek, vagy mutatis mutandis Vekerdi Lászlónak ilyenkor nem osztottak lapot.

A tudós személyes sorsán és főképpen munkájának általános helyzetén így a legradikálisabb politikai-társadalmi változások sem sokat változtattak. Ilyen pedig volt bőven a mi változatos huszadik századunkban, volt itt minden, meg mindennek az ellenkezője is, csak az nem, aminek órá szükségére lett volna, amitől megkaphatta volna azt a helyet, ami az alkalmassága miatt megillette volna, és ahonnan tán érdemben is segíthetett volna népünk egyre sivárabb állapotán. (René Guénon szerint az „idők jele” az, hogy senki sincs a helyén, és éppen ezért semmit sem lehet rendbe hozni, hiszen így minden tett csak a zűrzavart fokozza.)

Politikával pedig ő a szó közhasználatú „politizálás” értelmében nem foglalkozott, „nincs értelme, hogy csak úgy leüssenek az erdőben”, mondja erről. (Azért bele tudják keverni – hisz oly ügyes nép vagyunk – felváltva a kommunistaságba, a kormányzó-gyalázásba, az antimarxizmusba. Erős fegyver a rágalom, még ha megcáfolják is. Ez is olyan dolog, ami mit sem változott az idők folyamán.) De nem is erről van szó. Hanem arról, hogy a Befolyásos Személyiség fölteszi azt a kérdést, „jó-e ez nekem?” – és e kérdést beburkolja a Politika láthatatlanná tévő varázsköpenyébe. Ha pedig ez így van, akkor a helyzetünk attól függ, mennyien vannak a

Befolyásos Személyiségek. Az a jó, ha viszonylag kevesen, ezért jobbak valamivel a hagyományos autoriter társadalmak, mint a fogd-ahol-éred mintájú „szabadság”. Megérthetjük tehát, hogy mitől romlik a helyzetünk, vagyis miért csökken világszerte az a szabadság, ami az apostol szavával ott van, ahol az Úrnak lelke.

Sovány vigasz ugyan, de a haláluk pillanatától ezekről a nagy emberekről már a kutya se beszél, belőlük annyi marad legfeljebb, mint Arany János versében a ’gonosz komiszárosból’ a százesztendő vén gulyás emlékében:

*„Az ellenfél, hol azóta?
Csak a Marci bácsi ajkán
Élteti egy öreg nóta.”*

*

Messze van-e Firenzétől Zengővárkony? A XX. század korszerű szemléletében legalább annyira, mint a Szíriusz csillag. De ez a távolság természetesen nem létezett abban a korban, amely még természetes kor volt. Fülep Lajos prédikátor-elődei – Dévai Bíró Mátyás, Erdősi Szilveszter János, Szegedi Kis István, Bornemisza Péter, Károli Gáspár vagy Méliusz Juhász Péter – ilyen természetességgel jöttek haza, hogy az élő európai szellemet elhozzák népükhöz. Kinti életük, tanulásuk, a hozzá szükséges anyagi ráfordítások épp ezt a célt szolgálták. Mi mást szolgáltak volna?

Ez vált tehát az ő felismert hivatásává is. Nem egyszerre ismerte fel, ifjan Párizsban maradt volna, hogy elszabaduljon a reménytelen magyar ugartól, de „nem vette be a gyomra”. Szó szerint. Olyan gyomorbajt kapott, hogy haza kellett térnie. (A pszichoszomatikus összefüggések elég jól ismertek a mai orvostudomány előtt. De Fülep esetében inkább pneumoszomatikusról kellene beszélnünk.) Az már másik kérdés, hogy mennyire ott-hontalanná vált idehaza, eltérően hősies prédikátor-elődeitől. Viszont ebben is a korszerűségét (korba illő sorsát) láthatjuk. Sokszor panaszkodik a korára leveleiben, idegennek érzi magát, gyakorta szitkozódik is, „ha mindazt megírnám, amit gondolok, nem volna elég rá az életem, hogy leüljem” – summázza elkeseredetten. Füst Milán nem oktanul nevezte őt a düh prófétájának. Az viszont, hogy nem megy el innen, immár egyértelmű volt. Right or wrong – my country, ez az ő számára annyira nyilvánvaló volt, hogy le se kellett írnia. Itt van feladata. Bizonyos fokig aztán átmeneti otthonra is lelt Zengővárkonyban, a kis falu református gyülekezetében és a magától adódó közösség-szervezési feladatokban, még ha szellemi munkájának a java nem is szólhatott e közösséghez. „A külső teljességhez nem sok hiányzik itt” – írja egyik levelében.

Mi hiányzott? Az a társadalmi réteg, a közvetítő szerepű értelmiség, ami a XVII. században még megvolt. Ezen a ponton találkozott Fülep a „népi írók” mozgalomával, akik ugyanezt a hiányt fedezték fel: Illyés Gyula, Németh László, Gulyás Pál, Kodolányi János és a többiek, akikhez személyes kapcsolat is fűzte. Az olvasótáboruk nekik se a „nép” volt, hanem az az értelmiség, amelynek közvetítenie kellett, hogy egybevágó programjuk szerint a magyar népet a nemzetbe beemeljék.

Vekerdi László, Németh László életrajzírója és bizonyos tekintetben szellemi örököse hosszasan mutatja meg egy emlékezetes konfliktus valóságos hátterét, ami a számunkra aztán a népi mozgalom alapvető fogyatékosságát is feltárja.

Fülep az egyke-kérdéssel mint a magyarság megmaradásának az alapproblémájával, az „ösbűnnel”, ahogy mondta, Zengővárkonyba kerülése után kezdett el foglalkozni. A problémát a parasztság magára-hagyatottságában ismerte fel, a gazdasági nehézségek ennek csak a megnyilvánulási formái. (Egyébként az egykezés egyáltalán nem a szegényekre jellemző.) Négyponthoz javaslatot dolgozott ki és publikált is több helyen. Érdemes ezen végigfutni, mert éppoly időszerű ma is, a helyzetfelmérés és a megoldási javaslat is, mint maga az egyke-kérdés.

„A nagybirtok mellett felhozott gazdasági okok, többtermelés, exportképesség stb., az elfogulatlan és szakszerű vizsgálat előtt érdekeltég-szülte legendává foszlanak. A több család, több élet több fogyasztást, forgalmat, adót jelent, nemzetgazdaságilag is előnyösebb, kulturális és erkölcsi föllendülés jár vele. Az ilyen módon megújuló országban a tétlenségre kárhozottatott, az életből kivett tanult ifjúság is elhelyezkedik. Mi az ifjúság számára nem hivatalt, hanem az építő, alkotó munkában való részvételre helyet kérünk.” (Nem állhatom meg annak megjegyzése nélkül, hogy 1. Ma Magyarországon nem 32 % a nagybirtok aránya, mint akkor, hanem 62 %. 2. Évente mintegy 5000 fiatal szerez agrárdiplomát. Hol vannak, mit csinálnak?)

„Egyetlen jog van, amely mindenkivel és egyformán vele születik, az élethez és a munkához való jog, s ez, mint minden jog, egyúttal kötelesség is.” (És nem a segélyhez való jog, ami Fülep korában ugyan ismeretlen volt, de mint a fogalmazása mutatja, aligha tetszett volna neki.)

Át kell szervezni a mezőgazdaságot – folytatja – a megbukott gabonatermesztésről a gyümölcsstermesztésre: „A francia példa is azt mutatja, hogy átlagban 4–5 hold, alkalmas talajon, megfelelő gazdálkodással egy családnak nemcsak megélhetést, de jólétet is biztosít.” Látható ebből, hogy a birtokszerkezet problémájáról van szó itt is, és ezt ő új birtoktörvénnyel és telepítéssel

kívánja megoldani. (Mai mértékadó agrárszakembereink szerint viszont 200 hektárnál kevesebb földön csak éhen halni lehet.)

Közoktatásunkat az elemi iskolától az egyetemig úgy kell átszervezni, hogy a tengelyébe a hungarológia kerüljön. (Ezt már kommentálni se merem...)

A megoldás alapja pedig nem lehet más, mint a lelki megújulás. Ide azonban már az új fegyvertársai sem kísérték el a nagytiszteletű urat.

Fülep publikációi és Illyés hatásukra írt *Pusztulás* című cikke emelték a kérdést az érdeklődés homlokterébe. Ezért látogatta meg őt Bajcsy-Zsilinszky Endre a társaival, és az ő újságcikkük miatt bontakozott ki a nevezetes affér. A kéziratot a megegyezést megszegve nem küldték el neki a megjelenés előtt, javaslatait félreértették, ráadásul nacionalista nézőpontból átértelmezték, felborítva ezáltal a magyar–német nemzetiségű faluban az addigi békességet is, s így Fülepet személyesen is igen kellemetlen helyzetbe sodorták. Valahogy sikerült aztán lecsillapítani a kedélyeket, de Fülepet ez a továbbiakban meglehetősen tartózkodóvá tette mindenféle mozgalommal kapcsolatban. (Részben ezzel magyarázható majd 1956-os visszafogottsága is.)

Bajcsy-Zsilinszkyék Fülepre hivatkozva szociális, nemzetvédelmi, politikai megoldásokat hirdettek meg, telepítéseket a földben szegény, de nagy szaporaságú Tiszántúlról, hogy útját állják a falvak statisztikailag kimutatott gyorsuló elsvábosodásának. Vagyis külső politikai kérdésnek tekintettek egy belső lelki devianciát, a magukra hagyott, közösségi hovátartozásukból kicsúszott magyarok elanyátlanodását. Amin pedig csak belső lelki újjászületés segíthetett volna egy olyan országban, amelyet a parasztok a magukénak érezhetnek.

Vekerdi, szemügyre véve éppen a Fülep egykori falujába, Zengővárkonyba történt telepítések gyászos demográfiai végét, elkeseredetten ad neki igazat. Bár vele ért egyet, mégis megpróbálja némileg védeni a „népiek” álláspontját is, mint politikai mozgósítást a fenyegető náci előrenyomulás ellen, amely leplezetlenül uszított a határaikon kívüli németek területeinek a Reichbe csatolására, és amiből hamarosan valóban kinőtt a Volksbund diverziója. Függetlenül attól, hogy egy politikai mozgalomnak eszközökre is van szüksége, beleláthatunk itt a népi mozgalom alapjába, ami egyúttal végső korlátja is. Fülepnek is feltűnt a népi mozgalom vezetőinek aktivista érdektelensége mindenféle filozófiával szemben. Hamvas Béla, már az ötvenes évek végén, az utolsó magyar ksatrija-mozgalomnak nevezte a népi mozgalmat: a néphez kapcsolódó értelmiség nem látta a szellemi, csupán a harci feladatot. Ennyiben volt kevesebb minden újabb kori reform-

mozgalmunk a hitújítás koránál. És ez lehet az oka annak, hogy a vereségeink oly megsemmisítőek szoktak lenni, eltérően például a szintűgy sokszor megvert, de mégis mindig talpra álló lengyelektől.

*

A következő nagy fordulattal kapcsolatban Vekerdi idézem. „1948 valóban a fordulat éve volt. Rákosi Mátyás tévesen »szalámpolitikának« nevezett, valójában az országot családokig és barátságokig lehatolóan ketté osztó és egymással szembe állító pszeudoparlamentáris politikája beérett, »baloldaliak« és »reakció-sok« álltak szemben egymással, és a baloldal minden szervezetét egyetlen nagy erőszakos párt fennhatósága alá egyesítettek. A »Párt« ötletes kommunikációval dolgozott, a hagyományos eszközökön túl a rádió kézben tartásával és ügyes hasznosításával, s ha valahol mégsem járt sikerrel, ott volt a félelmetes reputációjú ÁVH. Ezen túl ebbe a keretbe illeszkedtek az egyéni karrierék és pályáívek. Ami itt történhetik, már csak a politika függvényében történhetik. 1948-ban elkezdődtek az »ötvenes évek« és nem egy vonatkozásukban máig tartanak.” Nincs ehhez hozzáfűznivalóm. Csak annyi, hogy a képlet megfelel a Hamvas Béla szerinti ksatrija vereség-tudatának, és annak az ebből kibontakozó, földhöz ragadt valóság-tudatnak, amit oly találóan fejezett ki Arany János Shakespeare-fordításában:

*„Hol így, hol úgy, kissé bal utakon,
Ha nem az ajtón, hát az ablakon,
Éjszaka jár, ki nappal járni nem mer,
És van a van, bárhogy is lát az ember.”*

A harmincas évek közepével kezdődő szélsőjobbra tolódás, ami részben még a szociális mozgalmakat is magába foglalta, a „függő értelmiség” ösztönszerű egzisztenciális igazodása volt a helyzethez, viszont nem kedvezett a tisztánlátásnak. Ennek egyik tanulsága az lehetett Fülep számára, hogy nincs társadalmi mozgalom nevelés nélkül. Ezt a maga korlátozott eszközeivel nyári cserkész-táborozás formájában próbálta meg pótolni.

Az 1945-ös fordulat igazi jelentését akkoriban kevesen mérték fel, Fülep sem tartozott közéjük. „Az elvek változásába szeretnék bele látni” – kéri fölöttébb naivan 1945-ben Balázs Bélától, hogy mondja el neki a szovjet valóságot, mert aggasztja az általa megismert orosz tisztek „nacionál-kommunizmusa”.

A társadalomnevelésre mindazonáltal mintha lehetőség nyílt volna. Azt hiszem, ebben benne volt az is, hogy nagyszámú, átmenetileg függetlenné vált egzisztencia szabadult föl, a kommunizmus aztán ennek vetett véget,

és a rendszerváltás ezt nem tudta helyreállítani. A levelezés jó áttekintést ad Fülep tevékenységének megnyílni látszó lehetőségeiről, ami a népi középosztályi feladatokra való nevelést illeti. Azonnal összeállítja részletes javaslatát a népi művelődés rendszeréről, hierarchiájáról, tananyagáról, személyi összetételéről. El is lehetne kezdeni a munkát, de csak a hosszadalmas levelezés kezdődik, a javaslatok aktákká válnak, mígnem a feldühödött Fülep otthagyja az egészet. Hogyan jön valaki ahhoz, hogy szervezzen, ha nem bürokrata? – hangzik az örök magyar kérdés. A bürokrata viszont legfeljebb íróasztalt tud szervezni. (De hát hamarosan úgyszólván vége lett a gyermeknapnak.) A kommunisták aztán az egész ötletet lenyúlták, kiforgatták, értégmentesítették. Hiszen mindennek az alapfeltétele a lelki megújulás lett volna.

Érdekes itt felidéznünk Vekerdi nyomán Kner Imre előzetes véleményét a szocializmusról. „Nem tudja és nem tudhatja megoldani a maga elé tűzött feladatokat. Ellenkezik a közgazdaság tapasztalati igazságaival, túlságosan leegyszerűsíti a problémákat, nem számol immaterialisztikus tényezőkkel és végül mert a társadalmi és szervezeti forma, amelyet maga elé tűz, végleg atomizálja az emberi felelősséget, és akkora közegellenállást iktat be cselekedet és következmény, szándék és hatás közé, amely minden emberi cselekedetet megfoszt az igazi mértékétől.” Utólag meg annyit tehetünk hozzá, hogy változtatni éppen ezen kellett volna, amikor elszántuk magunkat a változtatásra. Vajon sikerült-e?

Fülep mindenesetre más nyomon haladt. „Nyilván nélkülözhetetlen az, amit mi elkezdtünk, s ezért fordulnak hozzám a fiatalok” – írta az átmeneti lehetőségek ama korszakában az egyik levelében. Pillanatnyi befolyáshoz jutott tisztelői ekkoriban egyetemi tanárként is próbálták reaktiválni, ez legalább sikerült végül, ha több éves kínos hercehurca és vargabetűk után is. Ő maga ekkortól visszahúzódott az elit-formálásba. Így tudta némiképpen átadni a „generációk stafétabotját”, ámbar szellemi prog-

ramjához képest szűkített tartalommal, a művészettörténetre hagyatkozva. Igaz, mint látni fogjuk, ezt kulcsfontosságú szellemi területnek tekintette a filozófiájában.

Amikor autodidakta gondolkodók, Szabó Lajos 1945-ben tanácsot kér Füleptől, beiratkozzon-e az egyetemre filozófiát hallgatni, azt a savanyú kérdést kapja válaszul, hogy kire kíváncsi. „Brandenstein? Kornis? Mert más eddig nem volt.” Fülep kétségkívül igencsak „más” lett volna. „Egy facultás megszervezése nem pár évre szól, s nem foltozható, csereberélhető akárhogy akármikor. Általában az egyetemek minőségét rendkívül fontosnak, s a jövőre nézve döntőnek tartom” – írja a kultuszminiszternek. Erre a lehetőséget talán éppen ezért nem kapta meg. (Ma sem biztos, hogy megkapná ilyen célkitűzés mellett...)

A magyar művészettörténet megformálásában mégis lényeges szerep jutott neki. És azt hiszem, Vekerdivel egyetértőleg, hogy nemcsak a tanításának, hanem a moralitásának is.

1960-ban látványosan visz-

szadta minden addigi szakmai megbízatását, beleértve a professzorságot is. Igaz, ezek elég nagy részben névlegesség csökkentek akkora, valóságos befolyása elenyészőben volt. Egy vitathatatlan szellemi rang hatalom nélkül azonban nem sokat ér egy bürokratikus hierarchizált világban. (Vekerdi sorsának is ez a mértékadó tanulsága.)

Vekerdi hosszan idézi a búcsúbeszédét. Mint írja, „elképzелhetetlenül őszinte beszédben, kérlelhetetlen logikával leplezte le a módszert, amely karrierista, köpönyegforgató, közepes vagy még silányabb, de a pártvonalat hűen követő szakembereket vagy egyenesen dilettánsokat kontraszelektál mind nagyobb számban vezető, sőt kulcspozíciókba.”

A kultúránkban eltűnő folyamatosságot Gorgias, a szkeptikus ókori gondolkodó szellemében így foglalhatnánk össze: nincs hiteles közvetítő, mert mitől lenne, vagy ha van is, nem ismerhető meg, hiszen honnan tudhatnánk róla, vagy ha megismerhető is, nem követhető. Vagyis nem teszi lehetővé tudományos karrierünket...

Somogyi Márton: Krakó

„Elég egy filozófus egy ilyen kis országban” – vélhette a kesernyés Vekerdí szerint „a” Filozófus. (Bár egyelőre alig sikerült neki, hogy épp ő legyen a kiválasztott. Ami viszont a későbbiekben nem vált a hátrányára.) Ez pedig sokat megmagyaráz az ezután törtétekből. Körülbelül e logika szerint alakult nálunk mindig is az iskolafilozófia és a honi szellemnek ama ketős arculata, amit Hamvas Béla így összegzett: „lapos epigonok és lompos szekták”. Az egyetem adta formális tekintély nélkül ugyanis nálunk a valóságos szellem kiszorul a perifériára, mint nagyrészt maga Fülep is, és helyette átveszi a befolyást a műveletlenségre támaszkodó szabad asszociálás. Az iskolafilozófia pedig megmarad az avatottak belügyének. (Nem tudom, nem itt kellene-e keresnünk népünk érdektelenségét a magasabb eszmék iránt?)

„A nagy professzorok tanítványai lassan munkatársakká, majd barátokká válnak. Így keletkeznek a nagy tudományos iskolák. Boldogabb tájakon állam és patrónusok által támogatva, Fülep Lajos esetében országban-világban szétszórtan (Tolnay Carlo, Csanak Dóra, Vajda Kornél)” – összegzi Vekerdí a tanulást. Ez a „mi szórványunk” viszont túlságosan is szórvány maradt, igencsak úgy tűnik, hogy a hagyomány nemzedéki átadásának a folyamata megszakadt. Nem kivétel maga Vekerdí László sem, az ötvenhatos mintájú polihisztor kazánfűtő, kinek a számára a kommunizmus is hiába ért véget.

„Úgy sajnálom ezt az ifjúságot, lelkiismeretlen stréberek beugratják, hogy a vállán fölemelkedjenek, naiv, tudatlan, tájékozatlan, pedig van benne lélek, jószándék, de mindig rosszak voltak a vezetői.” Ezt írta Fülep az egyik itt idézett levelében. Mikor írta? Nem mindegy?

Fülep ismét veszni látta a lehetőséget az új értelmiség nevelésére. Maradt számára a magányos gondolkodás a világról és társas kapcsolatként a pénteki peripatetikus elmélkedések, amelyeket „hangos gondolkodásnak” kellene neveznünk, mert úgy tűnik, dialogikus kapcsolat nem alakult ki közte és társai között. Benne lehetett ebben az ő folyamatossá vált tudatos elkülönülése is, az előző világekorszakból változatlanul megmaradt vonzó és taszító arisztokratizmusa, egy olyan, egyébiránt mindig indokolt szellemi igényességgel, amit viszont mások számára nem feltétlenül akart vagy tudott hozzáférhetővé tenni.

Efféle igényesség miatt szakította meg annak idején is a kapcsolatát Németh László–Illyés Gyula kultúraszervező nagy vállalkozásával, a Válasszal is, midőn azt megnyitni kívánták a fiatalok előtt. Mert ez a színvonal őt nem elégítette ki. Ámde hogyan emelkedjék akkor fel a színvonal? A mindmáig megoldatlanul maradt alapprobléma: hogyan érvényesülhet a magasabb szellemi szint,

hogya a kapcsolatteremtés csak a befogadónak az alacsonyabb szellemi szintjén lehetséges?

*

Vekerdí a következőkkel fejezi be a könyvét: „Fülep Lajost általában elismerik a róla írók nagy szellemként és gondolkozóként. Azonban többnyire hozzáteszik, hogy a beígért és annyiszor emlegetett nagy művészet-filozófiai mű nem jött létre. Ez után a hét kötet után aligha lesz ildomos ezt emlegetni. Itt van előttünk, tanítványai és barátai által átélte és levelekké formált élményeként, tapasztalataként, tudásaként.”

Az ember mégis azt érzi, hogy azért nem egészen így van. A hiányérzetünk pedig annál nagyobb, mivel itt láthatólag nagy dologról van szó. Fülep maga így összegzi: „Művészet-philosophia, nem valamilyen speciális területre korlátozva, ergo ennél a fogalomnál is több – teljes philosophia.” Ám ez csupán vázlat. Hol maradt az egész?

Három oldalról közelíthetjük meg a magyarázatot. Az egyik Fülep folyamatos nagy elfoglaltsága. Feladatának tekintette például a közösségszervezést, ami a levelek tanúsága szerint is a különben sem csekély napi feladatain túli irdatlan munkát jelentett: Zengővárkonyban könyvtár- és közösségi ház-építés, kultúraszervezés, Magyarország egészében pedig harc a parasztság fölemeléséért, az egyke ellen, a lelki újjászületésért, a mindezzel járó publicisztikával, konferenciákkal. Hozzávéve a mindennapi gondokat, bizony erősen redukálja ez a szellemi munkára fordítható időt.

Az egzisztenciális mellett lehet egy másik, lélektani ok is, egy magyar alkati sajátosság, a szkepszis. Mi, magyarok nemigen tudunk úgy dolgozni az úrben, mint az e tekintetben oly irigylésre méltó oroszok, akiknek meg se kottyan a hatalom által eszközölt kiközösítés, a börtön, a száműzetés, a végre nem hajtott halálos ítélet, zavartalanul dolgoznak tovább elítélte fegyencek, brutális börtönőrök, hiszterizált politikai foglyok társaságában, kikről pedig a legkevesebb azt mondani, hogy ez nem érdekli őket. Minket viszont megbénít a társtalanság ilyen helyzete, akárcsak Berzsényi Dánielt:

„A szent poézis néma hattyú,
S hallgat örökre hideg vizekben.”

„Keresni az alkalmat nem keresem, nem jó erőltetni az ilyesmit, magától kell jönnie – csak úgy jó minden, ahogy rólunk odafent elvégzik. Én legalább eddig azt tapasztaltam, hogy amit magam csináltam, mind balul sült el.” Fülep így foglalja össze tevékenységének református alapjait, egyúttal szemléltetve azt is, amit Karácsony Sándor Ázsia bennünk nyugvó lelkének nevezett.

Fülep „keze szinte görcsbe rándul, amikor papírhoz közelít, s csupán felkérések kielégítésére korlátozza energiáit” – idézi Babus Antalt Vekerdi. Így írta meg például az „Ady éjszakáit”, ezt a pneumatológiai remekművet, ami az Ady-problémán kívül mély betekintést nyújt Fülep esztétikai kiindulású világ-értelmezésébe is.

Azok a megjegyzések, amelyeket nem fejtett ki, a szándékok, amelyeket nem valósított meg, a töredékben maradt tanulmányok fájdalmas hiányérzetet keltenek bennünk. Például a *Karamazov testvéreket*, a világirodalomnak tán a legbonyolultabb regényét dantei méretű műnek tartotta, ráadásul olyannak, ami közvetlenül szól a mi időnkéről. És ezt éppúgy nem írta meg, mint annyiszor megígért nagy Rembrandt-tanulmányát, Tolnay Károly Michelangelo-könyvének az értékelését vagy a kis egregyi templom szépségének a titkát.

„A nagy Arisztotelész milyen számárságot mond a katharizsról” – állapítja meg Fodor András tanúsága szerint, amit Fülep tekintélye miatt még el is fogadnék, de legalább magyarázta volna meg néhány mondattal! Vagy azt az e könyvben idézett mondatát, hogy nem-hogy két művészet nincs (azaz Cézannet követő modernizmus és a régi festészetből mintákat csipegető), hanem egy sincs. És mennyi efféle meg nem valósult ígéretet hiányolhatunk még! A levelezés is tele van ilyen utalásokkal, felvetődött aktuális poétikai, nyelvi, képzőművészeti kérdésekről. Vekerdi találóan „levelező akadémia-óról” beszél velük kapcsolatban. Nyilvánvaló szerepet játszik itt az is, hogy a kapcsolatai katedra híján mindinkább a személyes megszólításra korlátozódnak, és a megszólíthatóak száma az idők múlásával nem gyarapodik.

Csendben meg kell azért jegyeznünk, hogy azért kétszer tíz évig mégiscsak tanított az egyetemen, nagyszámú hallgatója volt, akik éppen leírhatták volna az előadásait. Hegelnek például több műve ilyenformán maradt meg... Lehet, hogy egyívásúak vagyunk magyarok, mester és tanítvány?

Mégis úgy vélem, hogy a legfontosabb gátló körülmény magában a dologban, vagyis a szellemi állapotban volt. Egyik, Vajda Kornélnak címzett levelében hosszasan válaszol arra a kérdésre, hogy mire épül a filozófiája: „Tulajdonképp semmire, mert permanens dühben élek a filozófia miatt. A hivatalos filozófiáról beszélek. Ami nekem már nem olvasmány, hanem életem része: Ó és Új Testamentum, Mahabharáta, Homeros, görög tragédia, komédia, líra, Platon, 1001 éjszaka, Chanson de Roland, Divina Commedia, Santa Catarina de Siena, Michelangelo versei, Shakespeare, Don Quijote, Goethe, Gogol, Tolsztoj, Baudelaire, Rimbaud, Vörösmarty (*Előszó, Vén cigány, Emlék-*

könyvbe), Arany (*Lacikonyha, Emlények, Harminc év múlva, Vásárban, A vén gulyás*), James Joyce, és utoljára hagyva, mert az elsővel mindennapi, Dosztojevszkij, a *Karamazov testvérek*. Elég vegyes?”

Hogy lesz ebből filozófia? Fülep egyértelműen nyugati orientációjú, a saját bevallása szerint, mint Fodor András tanúsítja, idegen tőle Kelet szelleme. Annál figyelemre méltóbb az a kritika, amit a „tudomány sodrásába tévedt filozófiáról” mond, mert másik irányból megközelítve mind a hindu Ananda Coomaraswamy, mind az ortodox Alekszej Loszev hasonló eredményre jutnak. „Még az úgynevezett gép működését se tudjuk. A tudomány különben is csak Erklärundra képes, a megértés éppen ezért csak a hatáskörén kívül eső dolgokban lehetséges, egy arcból, két szóból megértem egy illető jellemét. Ez a bagatellizált, elhanyagolt terület a fontosabb.” Etikát, vallásfilozófiát, metafizikát tanítana, elhatárolódván attól az „iskolafilozófiától”, amely Heidegger szerint megalapozva a természettudományt, egyúttal fölöslegessé is tette magát.

Vekerdi azt írja, világhírű lett volna, ha Nyugatra megy, és így szervesen bekapcsolódik annak szellemi áramlataiba. Én azonban megfordítanám. Ha Magyarország nem zuhant volna ki ezekből, és ő így kapcsolódott volna be. (A századelő magyar gondolkodói, mint Palágyi Menyhért, Böhm Károly vagy Schmitt Jenő Henrik már nemzetközi érdeklődést keltettek, pedig hol voltak eredetiségben a következő nemzedéktől!) Lehet, hogy a nyugati filozófia általános válságán is segített volna egy ilyen szellemi vérfrissítés. A szkeptikus Heideggernek például több olyan sok felvetése van, amit a bizonyossággal rendelkező Fülep, Karácsony, Szabó Lajos meg tudott válaszolni.

Fülep, minekutána tehát elutasítja a katedrafilozófiát: „tud maga olyan filozófiát, amely lényeges kérdésre egyes válasz ad?”, összefoglalja a maga egységes világszemléletét, aminek az alapjai a vázlatokból és a töredékekből azért kirajzolódnak, és úgy tűnik, hogy három fő pillére van: „a platonizmus vége”, „az esztétikum által megalapozott valóság” és az „objektív korreláció”.

A legutolsóval kezdve, ez a Leibniz monasz-tanára visszautaló szó azt jelenti, hogy az élet különféle szférái egymással a legszorosabb összefüggésben vannak anélkül, hogy erre bármiképpen ügyelnének. Lenyűgöző műelemzéseinek ez az alapja. A példa kedvéért, az Izsó Miklós körül feltámadt vitában így teszi helyre a magyar szobrászművészet megalapozóját: „mintája hol? természetben motívum – Berzsenyi, Arany, Petőfi.” Vagy ilyen a reneszánsz lényegének a meghatározása egyetlen, Leonardo híres képére vonatkozó megjegyzésben: „a Cenacolo tympanon, Parthenon nélkül.” (Érdekes

volna meghallgatnunk erről Florenszkijt meg az ikon többi orosz gondolkodóját is...)

Ekképpen vezet el a művészet a valóságba. Hogy ezen mit értünk, tanulságos a Fülep és Tábor Béla közötti, Vekerdi által idézett levélváltás: mi az a valóság? Tábor Béla egyebek között ezt írja neki: „A természettudomány valósága strukturált valóság, és nem beszélhetek a valóság struktúrájáról anélkül, hogy ugyanabban az aktusban ne beszélnék az emberi szellem strukturáló működéséről.” Fülep pedig, ennek megfelelően, így foglalja össze: „A lélek valósága meghatározhatatlan, ugyanúgy mint a konkrét jelentés, mert meghatározásnak elérhetetlen. A lélek és a konkrét jelentés közvetlen empirikus jelenség. A faktum erősebb minden teóriánál. (Ezt Goethe éppígy tartotta – M. E. megjegyzése.) A világ tapasztalaton alapul, aminek a látszólagos kimeríthetősége nem áll ellentétben a világ végtelenségével, a lélek teremt a maga végtelen meghatározatlanságában.” (Itt is látható az érintkezési pont Kelet gondolkodásával.)

„A konkrét, érzékletes jelenség az a határ, ahol a szellem és a valóság elválaszthatatlanul egy” – foglalja össze Fülep. Ebből az egységből következik az az alapvető megállapítása, hogy egyedül a művészet képes külső hivatkozás nélkül önmagát megalapozni. Eszünkbe juthat itt Karácsony: „a szépség erő, de a formájában ható erő”, Dosztojevszkij: „A szépség fogja megváltani a világot”, vagy Florenszkij 'Isten-bizonyítéka' is: „Rubljov Szentháromsága létezik, tehát Isten létezik”. (Vagyis a szemmel is látható legfőbb érték, ahonnan elindulnunk lehet.)

A Tímár Árpád által feldolgozott kéziratos Fülep-írá-sok egyikében találjuk az „objektív korreláció” vázlatos kifejtését. A mi korunkra vonatkozó lényege az, hogy véget ért a platonizmus világkorszaka. Ezt a ma már széles körben elfogadott tézist ő az elsők között állapította meg, sok évtizeddel ezelőtt. Sőt, meghaladva például az erről szintén elmélkedő Heideggert, azt is megmondta, hogy hová érkeztünk. Az ő jellegetes vázlat-stílusában ezt írta: „Nem a konkrét valóság van az ideák methexisében, hanem ellenkezőleg, az ideáknak kell részesülni a konkrét valóságban, mert benne a gazdagság, az ideavilág magában üres.”

A probléma ezzel még nincsen megoldva, csupán megfogalmazva. Az üresen variáló teremtőkészségnek vissza kell térnie a konkrét valóságba, és csak ebből születhet meg az új esztétika. A modern építészet számára például Fülep szerint ez lehet esetleg a funkció. Csakhogy itt a következő kérdés az, hogy mi a funkció, mert a modern kor az építészet számára a természettől való eltávolodásból származó igényeket írja elő ekképpen.

Viszont közelebb kerültünk ahhoz a kérdéshez, hogy végül is miért hiányzik az összefüggő nagy filozófiai mű. Hiszen ha volna ilyen, annak önmagával szembe fordulva a maga általánosából kellene a konkrét valóságot megfejteni. Alig kétséges, hogy ez a belső ellentmondás is fékezte Fülepet, illetőleg szükségképpen készítette arra, hogy a mondanivalóját konkrét részletekhez kapcsolódva fejtsse ki, eseti tanulmányokban, levelekben, töredékesnek maradt jegyzetekben.

Meg kell jegyeznem, hogy a XX. század legfontosabb filozófusának tartott Martin Heidegger sem írt összefoglaló nagy művet. Sőt mi több, félbehagyta azt. A főművének tekintett vaskos fiatal kori *Sein und Zeit* csupán bevezetés egy abbahagyott, soha meg nem írt műhöz. Talán más közelítésben mint Fülep, de ő sem tartotta lehetségesnek korunkban a filozófiai szintézist.

*

Ha Fülep világszemléletének a teljesítőkéességét akarjuk felmérni, a legegyszerűbb, ha a saját gondolkodói művével kapcsolatban tesszük. Gránitból faragott monolit tömb ez, amelyben semmiféle törés nincsen olyan, látszólag nagyon eltérő helyzetek között, mint Firenze, Zengővárkony, a Széher út; és értékkülönség sincsen a Sixtina és egy falusi bokály között.

Vekerdi, akit mint láttuk, főképpen a mi korunk kérdései érdekelnek, és a Fülep-levelezés elsősorban arra szolgál a számára, hogy választ kapjon rájuk hajdani mesterétől, ezért emel ki egy fontos gondolatot Fülep és Kner Imre baráti vitájából.

„Mindenki bűnös abban, hogy az országban 3 millió koldus van. Senkinek, akinek megélhetése van, nem lett volna szabad egy nyugodt éjszakájának lennie, amíg ez a pokol itt meg nem szűnik. A legjobbak is azt hitték, ha a maguk dolgát jól elvégzik, akkor mindent megtettek. Végzetes tévedés. Van egy törhetetlen elv, az egyetemes felelősség elve” – írja prófétai hevülettel a lelkipásztor. Kner, akinek mély szociális érzéke volt, minden lehető meg is tett a munkásaiért, kissé meg is bántódik, amíg nem tisztázzák, hogy ez nem az ő személyére szóló szemrehányás. A vita így elvi gazdasági kérdésekre terelődik. Kner a klasszikus közgazdaságtanból indul ki, azt „természeti törvénynek” tartja. A probléma alapja szerinte a csekély nemzeti jövedelem, aminek az oka túlságosan kevés kultúránk és szaktudásunk. Úgy véli, az alacsony tőkefelhalmozási ráta miatt szerencse, hogy az elmaradt háborús születések miatt csökken a népesség, amelynek úgyszemint lehetne kenyeret adni. (Kner Imre, a széles látókörű, mély szociális érzékű derék magyar ember, kapitalista vállalkozó lévén, képtelen túl látni közvetlen körülményein és tárgyilagosan megítélni a világ nem-kapitalis-

ta részének a működését.) Fülepet, bár nem mondható kifejezetten antikapitalistának, ez a logika mégis elképeszti. „Nem az ember van a szombatért, hanem a szombat az emberért” – idézi Jézus mondását, vagyis az ember léte megelőzi a gazdasági szabályét. (Ha valaki közelebb akar kerülni a probléma megoldásához, annak a mi 1956-os reformanyagainkat tudom a figyelmébe ajánlani. Csak vigyázzon, baja ne legyen belőle.)

„Ami nincs, azt nem lehet elosztani” – replikázik Kner, és marasztalja el az általa egyébként tisztelt népi írókat – Illyés Gyulát, Veres Pétert – a gazdasági érzék hiánya miatt. „Szocialismus oder Fortschritt?” – teszi fel a kérdést, s hogy mennyire nem oktanul, azt mi már igen jól tudhatjuk... (Fülepet hivatkozását a 3 millió koldusra tévesen szocialistának tartja.) Fülepet azonban nem hagyja magát. „A gazdaság – az élet anyagi feltételeinek a megteremtése”, és ha egy társadalom tele van megoldandó feladatokkal, miközben az emberek felé nem tud munkát biztosítani, akkor az a társadalom hibásan működik. (Azt hiszem, erről Vekerdinek is ugyanaz jutott az eszébe, mint nekem.)

„Az üzleti erkölcs romlása katasztrófális. Olyan jelenségek vannak az üzleti életben, amelynek a lehetőségére régen gondolni sem lehetett. Szakmánk erkölcsi és technikai színvonala katasztrófálisan süllyed. Inkább lemondok az üzletről, mintsem a tisztességtelen megoldást válasszam, és erre csúnyán ráfizetek. De aki más módszerrel él, az mindig a közösség rovására történik” – válaszolja Kner, lényegében egyetértőleg. „És természetesen mindig a »Közösség« nevében választják a módszereket”, teszi hozzá Vekerdő ironikusan, immár talán nem is csak a múlttól szólván.

Fülepet viszont talán először jut el ebben a vitában a maga világnézeti alapjának a pontos meghatározásához: „a gazdaság nem öncélú, mint a művészet.” „Das Wahre ist das Ganze” teszi hozzá. De ezt az igazságot nem a piacnak az önzést szabályozó „láthatatlan keze” biztosíthatja Adam Smith primitív morálfilozófiája szerint.

„A harmincas években – írja Vekerdő – úgy látszott, hogy megnyílik egy ’elfogulatlan európai szintű’ magyarság lehetősége az ország előtt. Hamar kiderült azonban, hogy az ország a nemzeti öncélúság valamilyen ’modernebb’ formáját kívánja folytatni. A másra törekvők elszigetelt és többnyire egymással is civakodó vagy legjobb esetben egymást eltűrő kisebbségbe szorultak.” Mikor is történt ez? – kérdezhetnénk, és itt többféle szempontból is érdemes megnéznünk Fülepet akkori reakcióját, amit a félbemaradt *Nemzeti öncélúság* című tanulmányában írt le.

Maga az alapprobléma már elég jól ismert volt akkoriban: a szakadás, ami az importált és másodlagos euró-

pai kultúrát hordozó értelmiség és az archaikus kultúrájú nép között szélesedett ki a XVII. század óta folyamatosan. Fülepet egész életprogramja, mint mondtuk, e szakadék eltüntetésére irányult, és itt találkozott a kibontakozó népi mozgalommal, amelynek sok ösztönzéssel is szolgált. Ennek a szakadéknak az eltüntetése volna a modern nemzet megszületésének alapfeltétele, társadalmilag-politikailag a „nép” beemelése a nemzetbe, kulturálisan-szellemileg pedig élő kultúrát formálni a vitathatatlanul ázsiai gyökerű továbbélő népi hagyományból. Aminek világra szóló példái éppen akkor alkotta meg Bartók Béla és Kodály Zoltán.

Ezt azonban csak tökéletes minőségigénnyel lehet megcsinálni, és Fülepet a végzetes hiányt éppen itt látja. Miután eltűnődik azon, hogy mindeddig a történelemben sohasem volt olyan dilemmánk, hogy Kelethez forduljunk Nyugattól – még a török hódoltság alatt se volt kérdéses az, hogy nem akarunk törökké válni – most mégis ez merült föl, mégpedig mint „megfogható tartalom nélkül ködbe vesző révület, vagy a nemzeti-keleti jelszavával támadó selejtesség.”

Magyarázatot igénylő lélektani rejtélynek mondja ezt a történelmünk során még soha nem volt fordulatot. Pedig a rejtély nem olyan nagy. Ha zivataros történelmünkben többször előfordult is olyan általunk sérelmezett eset, hogy egy-egy nagy keleti támadás elhárításához nem kaptuk meg a szükséges európai támogatást, de az, hogy maga Európa forduljon ellenünk és daraboljon fel minket, még nem fordult elő. Az eltaszítottságnak ebből a közérzetéből táplálkozik a „turanizmus” mind e mai napig. A színvonal „selejtességében” persze igaza van Fülepetnek, és mindazon következtetésekben is, amelyeket ebből levonni lehet.

A kiindulási pont szerinte a „kiegyezéses epigonizmus” volt, e piramis csúcsává lett végül a „turanizmus”. „Mindenki azon a módon értékeli, hogy valami megfelel-e öszerinte a magyar jellegnek, vagy nem, és nem a dolgoknak az értéke, hanem az eleve megkonstruált nemzeti jelleghez való viszony dönt az értékük fokáról.” Mert átvenni azért szoktak az „átkos Nyugattól”, a fajelmélet, az újpogányság, a turanizmus, a nemzeti öncélúság mind kifordított német esőköpenyek. „Valahogy úgy kell elképzelnünk – írja Fülepet erről a logikáról –, hogy a festő például kimegy külföldre, ott kiválasztja azt, ami a magyar jellegnek megfelel, és aztán hazajön aszerint festeni. Tehát nem úgy, hogy az értékekhez való viszonyban tekint valamit jónak vagy nem jónak.” E logika szerint, folytatja, „a nemzeti jelleg jelentheti például olyasvalaminek a konzerválását, amit átvettünk ugyan, de száz évvel ezelőtt, és így elzárkózás a korszerű feladatok elől.”

„Az érték-elvről való lemondással logikailag együtt jár a megismerésről való lemondás. A szellemi-erkölcsi szférában, tettek és művek között értékelés nélkül nincs megismerés. Így magának a nemzetinek a megismerése is megsemmisül. (A tízes években azt kérdezte Bartóktól egy hangversenye után a magyar kultuszminiszter: »Ugye, ezek román népdalok voltak?« – számol be Vekerdí az esetről.) Az igazi problémák iránt nincs érzék, mert hiányzik a kritérium.»

Így megnyílik az út a jelszó előtt, ami Fülep szerint „az eszme majma”. Az alatta lévőket felruhazza azzal a biztos tudással, ami pótolja a tárgyi ismeretet, azután pedig fölment a feladatok alól: „a jelszó hangoztatása azt az érzést kelti a lélekben, hogy ezzel meg is tette a kötelességét.” Az ember megint zavarba jön: mikor is volt mindez?

Különös az is, hogy azóta úgyszólván minden társadalmi feltétel megváltozott, de a jelenség megmaradt. Ezért is volna a számunkra olyan fontos Fülepnek, a cselekvő embernek az a kérdése, hogy mit kell tennünk ebben helyzetben. Lehet, hogy választ adott volna tanulmányának a második részében, de ezt nem írta meg, megszakadt ugyanis a kapcsolata a Válasszal, a népi mozgalom folyóiratával, ahol az első rész megjelent. Ennek a körülményei a levelezésből világosan kiderülnek, Vekerdí pedig jól foglalja össze. Bennünk nyitva hagy mégis egy fölöttébb lényeges, mert a saját tennivalóinkra vonatkozó kérdést. A szakítás oka Fülep túlzott minőségigénye volt-e, vagy pedig e minőségigény nélkül maga a vállalkozás vált-e úgyszólván reménytelenné? Abban, hogy a pozitív programját végül is nem fejtette ki, talán szerepe van annak is, hogy e dilemmának nem látta a megoldását.

Egy öreg teheráni szőnyegkereskedő ezt mondta az iszlám forradalom zavaros napjaiban Kapuścińskinek, a világjáró lengyel riporternek: „Minden rossz gyökere az ízléstelenség.” Nem hiszem, hogy Fülep túlzottan vitatná ezt a megállapítást... Szabó Lajos tömör megállapításával, a létezés és az értékelés nem kettő. A minőségkritérium hiánya az értékelésben meghatározza ezt a hiányt a létezésben is.

*

„A falu nyelvének kérdése egész kultúránk nagy kérdése. A mai nemzedék már falun is a pesti újság-nyelvet beszéli, tehát azt, amelyik a szavaiban részben magyar, szerkezetében merőben német” – írja Fülep 1946-os parasztságnevelő iskolájának a tervezetében. Nyelvünk fejlődése megállt a XVII. században, alkalmatlanná vált a tömörkedő új európai fogalom kifejezésére, viszont a nyelvújítás a lehető legrosszabb pillan-

atban, a mélyponton érte, midőn középosztályunk már csaknem elfelejtett magyarul, hiszen latint és németet használt már jószereivel otthon is. (A XIX. század elején például egy szekszárdi megyebéli tudósítás kuriózumként külön kiemelte azt, hogy az egyik résztvevő család tagjai mindvégig magyarul beszélgettek egymással.) Így árasztotta el nyelvünket a germanizmus. „Csináltak egy gyönyörű eszperantót, magyar tövekből német szerkezettel, ezt a Pidgin-Hungariant, vagy germano-jiddisch-hungariant, amelyen általában írunk és beszélünk. Kétféle magyar nyelv van, a népé, s ez a volapük” – írja egyik levelében. Nem kerüli el a figyelmét, hogy a tiszta és értelmes magyar beszéd az emberi tartással is szoros kapcsolatban van, összefügg a magyar paraszt hagyományos arisztokratizmusával. Ezért egész életében ótestamentumi felháborodás tölti el a nyelvromlás miatt, piros ceruzával javítgatja a napisajtó vezércikkeit, említi meg Vekerdí. „Jól néz ki!” – dühöng az „aussieht” tükörfordításán a szemléletes magyar nyelv bátyjájáról: „honnan néz ki?!”

Felháborodásának az a főoka, hogy tisztában van a nyelv és az erkölcs összefüggésével. Mai nyelvünket már nem ismerhette, szerencséjére. Ami akármilyen is legyen, jól mutatja a nyelv és az emberi tartás ama összefüggését, amiről Pascal azt mondta, hogy „a nyelvi hibák – karakterhibák”. Ez az oka Fülep purifikátori dühének, kitűzve egyúttal a célját is, amelyben összhangba került Kung Fu-céval: „a helyes kormányzás kezdete a szavak helyes használata.”

Ezért veszi észre a nyelv formájával való visszaélést is, „a legsilányabb zsurnalizmust, a Pfisterer (Szentkuthy)-félét, a hozzáértés nélkül mindenről írását”, vagyis a gondolatot pótló nyelvi asszociálást. „Hogy fecseg a felszín és hallgat a mély” – mondaná József Attila, és mi eltűnődhetünk eközben korunknak a „szövegirodalmán” is. „Ha valaki egyszerűen elragadoz valamit a másiktól, és azt rosszabb pozícióba állítja, az tényleg kifogásolható plágium” – írja a nyelvi kompiláció egybe eső etikai és esztétikai mércéjéről Weöres Sándor.

Sajátos ezzel szemben az, amire Vekerdí hívja fel a figyelmünket, hogy eltérően Karácsony Sándortól, Fülep nem vette észre viszont a nyelv és az észjárás közötti kapcsolatot, nyilván nem foglalkozott ezzel mélyebben. Így siklik át például például Erdélyi János mélyértemű megjegyzésén: „Úgy szövi be magát az ész a nyelv szavaiba és gondolatformáiba, miként gubójába a selyemér”, amivel pedig jócskán elébe vágott a nyugati nyelvfilozófiának. (Lásd Nietzsche sokáig lappangó nevezetes kéziratát vagy a kései Wittgenstein).

Nyilván riasztó hatású volt számára az ide kapcsolódó „délibabos nyelvészkedés” is. (Meg kell jegyezzem a pontosság kedvéért, hogy Karácsony Sándor, a *Magyar észjárás* nevezetes szerzője nem sorolható ide.)

Hanem egyszer csak megakadt valamiben. Ez volt Weöres Sándor költészete, aki ars poeticáját így foglalta össze: „Visszának éreztem, hogy versben mondjam el azt, amit prózában is elmondhatnék. (...) A gondolatok nem az értelem rendje szerint, hanem az értelemre mintegy merőlegesen jelennek meg. (...) A kötőanyag többé nem az értelmi láncolat, hanem a gondolatok valami csillagszerű gravitációja.” Ekképpen épül fel az ő verse és ütközik össze Fülep racionalizmusával. Nem egyszerűen egy tőle idegennel találkozott, akit fulmináns haraggal el lehet utasítani, hanem egy vele azonos olyannal, aki egyúttal a radikális ellentéte is. Ritka dolog, hogy zavarba jött volna, de ettől igen. Vekerdi megkapóan idéz egy jellegzetes esetet ezzel kapcsolatban, midőn a dühöngő Fülep hirtelen kénytelen lesz lecsillapodni egy Weöres-vers olvastán.

Arany János volt a Fülep szívéhez legközelebb álló magyar költő. Akinek a verseit végigkíséri a lineárisan kapcsolódó magyar nyelv nehézkessége elleni küzdelem. Az ő „balladai homálya”, vagyis az értelem folyamatosságának megtörése, amellyel, hogy lazító hatású, egyúttal a figyelmet is kényszeríti a hiátus áthidalásának a szellemi erőfeszítésére. Weöres Sándor tulajdonképpen ezt gondolta tovább akképpen, hogy vajon kell-e egyáltalán ehhez az összekapcsoló jelentés?

„...gondolat
oly sok járt a toll alatt,
(...)
Hogy a szédült szók evégett
Nem bánnák az ürességet.”

(Negyedik szimfónia – Hódolat Arany Jánosnak)

„Az ész természete az ismeretlenek kutatása, nem pedig tilost jelezni az ismeretlen határán.” A nyelv pedig olyasvalami, ami nem azonos a logikával – mondja tehát Karácsony Sándor egykori ifjú munkatársa. De hivatkozhatunk itt Hamvas Bélára: „érvénytelen minden határ”, Pilinszky Jánosra: „csak annyi biztos, hogy repülünk”, végezetül pedig, hogy a dolgot a helyére tesszük, T. S. Eliotra:

„Tavalyi szó tavalyi nyelvbe illik,
S jövő évi szó új hangra vár.”

A XX. század elején kibontakozóban volt az európai szellemben egy konzervatív forradalom is, amely szem-

ben a futurizmus, szürrealizmus, proletkult és hasonló radikális múlt-pusztító céljával, a múlt étellel megtöltött megújítását célozta. A firenzei Circolo Filosofico vagy a budapesti Vasárnapi Kör és bennük Fülep Lajos ennek voltak a műhelyei, Eliot pedig e nemzetfölötti forradalomnak az egyik legnevezetesebb zászlóvivője. Nemzet fölötti, és nem nemzettagadó. „Embernek lenni annyi, mint a Föld meghatározott vidékéhez tartozni” – üzeni korunknak ebből a forradalomból, találkozáskor tehát Arany Jánossal:

„Költő az legyen, mi népe,
Mert kivágyani kész halál.”

Meg természetesen Füleppel, aki élete alkonyán ezt írta egyik levelében: „Itt én csak a népet, a parasztságot tudtam szeretni, nem valami romantikus glorifikálással, ha valaki, én tudom, ismerem a bűneit – de valami ursprünglichet csak benne találtam.”

De hol van már a parasztság, hol van a falu, hová lett „a föld meghatározott vidéke”? A föld gleichschaltolása, minden helyi sajátosság eltüntetése gőzerővel folyik. A faluból mára külváros lett, esztétikailag éppúgy, mint társadalmilag. Az arisztokrata tartás ugyan megőrizhető minden körülmények között, a földjüktől, vagyonuktól megfosztott, deportált parasztok szénbányász kényszermunkásként is tartásos úriemberek maradtak, de ilyen körülmények között újonnan ez már nem alakítható ki. Arról az egyetemessé váló tahóságról, az emberi viselkedés formátlan brutalitásáról pedig könnyű észrevennünk, hogy nem egyéb, mint a morálisan sarokba szorított ember vicsorgó védekezése önmaradékának a megőrzésére. És vegyük figyelembe Fülep intését is: „szabad-e nekünk a népet demoralizálni, s aztán a demoralizálódás következményeit tőle számon kérni, felette bíraskodni?”

A művészet Fülep szerint az egyetlen olyan terület, amely a saját valóságát képes meghatározni külső hivatkozás nélkül, és ennek az erejénél fogva képes hatni a valóság más szférájára is. Ebben az összefüggésben kell értékelnünk Weöres Sándornak, jó fél évszázad óta óvodáink legkedveltebb költőjének a célkitűzését: „A vers oly igényeket támasszon, hogy ne lehessen többé bugrisan írni vagy olvasni”. És ebben benne van az egész konzervatív forradalomnak az esszenciája is.

*

Vannak tiszteletre méltó régi dolgok, amelyeket vitrinbe tesz az ember, és hogy leporolja, időnként előveszi őket. Fülep Lajos azonban nem ezek közé tartozik. Vekerdi László sem.